

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING OILA VA OILAVIY MUNOSABATLAR BORASIDAGI QARASHLARI

Irmatova Shaxnozaxon Baxtiyarovna

Alfraganus Universiteti Pedagogika kafedrası magistranti

Abdullaeva Dilbar Ubaydullaevna

Ilmiy rahbar: Dsc dots.

Annotatsiya: Maqolada sharq mutafakkirlarining oilada farzand tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni, ma'naviy va aqliy xislatlari, oilaning ijtimoiy muhiti haqida qimmatli fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: oila, farzand, tarbiya, ota-ona, qadriyat, muomala madaniyat, ijtimoiy – muhit, sog'lom fikr, millat.

KIRISH: Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Zero, yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Abu Nasr Forobiyning uqtirishicha, insonning barcha qobiliyat va fazilatlarini ikki turli bo'ladi. Birinchisi, tug'ma irsiy tabiiy xislatlar bo'lsa, ikkinchisi, tajriba, amaliyot, sharoit ta'sirida tarkib topadigan xislatlardir. Shuningdek, bola tarbiyasida bir-biri bilan bog'liq bo'lgan xislatlarni hisobga olish lozimligini ta'kidlaydi. Oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Bakr Muhammad ibn Al-Abbos Al-Xorazmiy qarashlarida ota- onalar ikki xil – tug'ilish otasi va ta'lim berish otasi: birinchisi jismoniy hayot sababli, ikkinchisi ruhiy hayot sababli. Shunga ko'ra, ularni uzviy birlikda olib qarash tarbiya ishida muhim ahamiyatga molikdir. Uning, "Zamondan yaxshiroq muallimni, insondan yaxshiroq ta'lim oladigan o'quvchini ko'rmadim", degan so'zlaridan, bir tomondan, ijtimoiy muhitning bola tarbiyasi uchun hal qiluvchi ta'sirini anglasak, ikkinchi tomondan, inson shaxsi ta'lim natijasida kamolotga erishib borishi mumkinligini sezamiz.

Markaziy Osiyoda qadimdan oila va oilaviy munosabatlar oila a'zolariga g'amxo'rlik qilish, ularga mehr-shafqat ko'rsatish, xayr-saxovat qilish diniy, ham insoniy udum bo'lib kelgan. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ilmiy, falsafiy va axloqiy qarashlarida oila va oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya, oilaviy totuvlik kabi g'oyalar mas'uliyati va burchi, farzandga nisbatan hurmat, farzandning ota – onaga nisbatan hurmati kabi masalalarga alohida e'tibor berilgan. Oila nafaqat bir

yurtning, balki umumiy insoniyatning va davlatning katta siyosatidir. Oilaning eng muhim vazifalaridan biri insoniyatning zanjirini sog'lom va iqtidorli avlodlar bilan ulab borishdan iborat. Har bir inson hayotining o'ziga xosligi va qadriyatlarini tan olishi, ma'naviy komil inson bo'lib voyaga yetishi, bolaning rivojlanish huquqlari, ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishini kafolatlash kabi insonparvarlik g'oyalari zamonaviy jamiyatning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim ekanligi tobora keng anglanmoqda

METODLAR VA METODIKALAR:

Abu Nasr Forobiy (873–950) Forobiy oilani jamiyatning asosiy bo'lagi sifatida ko'rib, uning ahilligi va barqarorligini ta'minlash muhimligini ta'kidlagan. Uning fikricha: "Oila nafaqat shaxsiy ehtiyojlarni qondirish joyi, balki jamiyatni barqarorlashtiruvchi muhim institutdir. Oiladagi a'zolar o'rtasidagi o'zaro hurmat va birdamlik jamiyatning sog'lom rivojlanishi uchun zarur"¹.

Abu Nasr Forobiyning uqtirishicha, insonning barcha qobiliyat va fazilatlari ikki turli bo'ladi. Birinchisi, tug'ma irsiy tabiiy xislatlar bo'lsa, ikkinchisi, tajriba, amaliyot, sharoit ta'sirida tarkib topadigan xislatlardir. Shuningdek, bola tarbiyasida bir-biri bilan bog'liq bo'lgan xislatlarni hisobga olish lozimligini ta'kidlaydi.

Beruniy (973–1048) Beruniy oilani ilm va tarbiya beruvchi muhim muhit deb hisoblagan. Uning qarashlariga ko'ra: Oilada ilm-fan va ma'naviyatni uyg'unlashtirish kerak. Oila farzandlarning ilm olishida muhim ahamiyatga ega. Har bir inson oilasiga foydali bo'lishi uchun ilm va axloqni rivojlantirishi lozim². Beruniy ota-onalarga qarata bolani mo'tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan, qattiq g'azablanish, qo'rqish va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni xohlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligi uqtiriladi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Yaxshi xulqlarning paydo bo'lishi, bola ruhiyatiga ta'sir qilibgina qolmasdan, uning fiziologik o'sishiga ham yordam beradi. Yomon xulq esa turli mijoz buzilishlariga olib keladi. Aksincha, bola organizmidagi o'zgarishlar uning ruhiyatidagi xatti- harakatidagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Mutafakkir bola xulq-atvorining mo'tadilligi natijasida tan va ruh sog'lomligi kelib chiqishini ham ilmiy asoslab beradi.

¹ Abu Nosr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent, 1993. 224-bet

² Abu Rayxon Beruniy. Hikmatlar. – Toshkent, 1973. 174-bet.

Beruniy tan va ruh pokligi masalasini ham o'rtaga tashlaydi. Oilada tozalik, poklik va tartiblilik mavjud ekan, u yerda ma'naviy poklik ham bo'ladi. Bu fikri, tanani toza tutish bilangina cheklab bo'lmaydi, balki ko'p harakat qilishga chaqiradi. Bu harakat mehnat qilish demakdir. Uning qalb va harakat haqidagi fikri insonning tani bilan ruhi pokligini bir butunligi to'g'risidagi g'oya bilan bog'liqdir. Bu narsa bola tarbiyasi jismoniy sog'lomlik bilan ma'naviy-axloqiy boylik o'rtasidagi o'zaro muvofiqlik haqidagi bugungi kun talabi bilan hamohangdir. Beruniy ota-onalarga qarata bolani mo'tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan, bolani qattiq g'azablanishdan, qo'rqish va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni xohlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligini uqtiriladi. Beruniy bola tarbiyasida irsiyat muhit va tarbiya ta'sirini birdek muhim ekanligini ta'kidlab o'tgan edi. Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda yondoshadi. Axloqiylik yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash natijasida namoyon bo'ladi va shakllanadi. Uning bu fikri o'z davri uchun yangi va ilmiy bashorat edi. Bola, asosan, oilada tarbiyalanadi. Oila o'z muhiti orqali bolaning dunyoqarashiga va xulqiga doimo o'z ta'sirini o'tkazib turadi. Ibn Sino ta'biricha, ota-ona bola tarbiyasini unga ism qo'yishdek oliyanob vazifadan

MUHOKALAMAR VA NATIJALAR Ibn Sino oila sog'lom turmush tarzini va jamiyat rivojini ta'minlovchi muhim omil ekanini ta'kidlagan. Uning qarashlariga ko'ra: Sog'lom oila sog'lom jamiyatni shakllantiradi. Farzandlarni tarbiyalashda ota-onaning namunasi muhim. Oilaviy muhit insonning ruhiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ibn Sino oilada bola tarbiyasi ancha murakkab va nozik bo'lib, uni bolaning yoshligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to'xtalib „Alla“ ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi, uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag'ishlaydi; ikkinchisi, beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo'sh uradi, bolasiga bo'lgan muhabbatidan onaning orzu umidi yurak turidan silkinib chiqadi³. Bu o'ziga xos qo'shiq bolasiga qasidadek yangraydi va u farzandining murg'ak qalbiga butun shuuriga singib boradi. Shu tarzda bolada o'zi anglamagan holat paydo bo'ladi. U asta-sekin bu yorug' olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o'rganish boshlanadi. Xuddi shu o'rganish tarbiyalanishdir. Zotan, o'rganish sezishdan

kelib chiqadi. Ibn Sino ana shu holatga e'tiborni qaratib "yosh bolaning sezgirlik quvvati katta odamga teng keladi", degan fikrni bildiradi.

Navoiy oilani ahloqiy qadriyatlarining manbai deb bilgan. Uning she'rlari va asarlarida oilaviy mehr-muhabbat ulug'lanadi. U ta'kidlagan:

Oila birdamligi inson baxt-saodatining manbai. Farzandlar tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati katta. Aka-uka va opa-singillar o'rtasida do'stlik va o'zaro hurmat bo'lishi zarur. Alisher Navoiy ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Bunday sifatlarining ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi. Masalan, uning xotinlar haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: "Yaxshi xotin deydi Navoiy – oilaning davlati va baxti uning osoyishtaligi, undan uy egasining xotirjam va osoyishtaligi, undan husnli bo'lsa, ko'ngil ozig'i, xushmuomala bo'lsa, jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib-intizom bo'ladi. Beandisha shallaqi bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azoblanadi. Agar mayxo'r bo'lsa, uy obodligi yo'qoladi, aqlsiz bo'lsa oila rasvo bo'ladi".⁴U o'zining qator asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g'oya ekanligini o'rtaga tashlaydi. Uning fikricha, jamiyatning yetukligi uning taqdiri va kelajagi yoshlar kamoloti bilan bog'liqdir, shunga ko'ra, bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan oliyanob vazifadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI Yusuf Xos Xojib "Qutadg'u bilig" asarida bola tarbiyasi haqida to'xtalib, shunday deb yozadi: "Farzand qanchalik bilimli, aqlli, hushli bo'lsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug' bo'ladi". U bola tarbiyasida otaning mas'uliyatiga asosiy e'tibor beradi. "Kimning o'g'il qizi erka bo'lsa, – deb yozadi u, – unga shu kishining o'zi mungli bo'lib yig'laydi. Ota bolani kichikligida bebosh qilib qo'ysa, bolada gunoh yo'q, barcha jaf o'taning o'zida. O'g'il-qizning xulq-atvori yaramas bo'lsa, bu yaramas ishni ota qilgan bo'ladi. Ota bolalarni nazorat qilib turli hunarlarni o'rgatsa, ular ulg'aygach o'g'il-qizim bor deb sevinadi, o'g'il qizga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe'l-atvorlari go'zal bo'lsin". Bola asta-sekin hunar o'rganib hayotdan ta'lim olib, bilimdon bo'ladi, chinakam insoniy go'zallikka erishadi.

Oilada bola tarbiyasi masalasi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy qarashlarida ham mavjuddir. Uning aytishicha, "Ota-onalar ikki xil: tug'ilish otasi va ta'lim berish otasi: birinchisi jismoniy hayot sababli, ikkinchisi ruhiy hayot sababli". Shunga ko'ra, ularni uzviy birlikda olib qarash tarbiya ishida muhim ahamiyatga molikdir. Uning quyidagi so'zlari anchayin ibratlidir:

⁴ Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Tanlangan asarlar to'plami 13 t., – Toshkent, 1996. 224-bet.

“Zamondan yaxshiroq ta’lim beruvchi muallimni, insondan yaxshiroq talim oladigan o’quvchini ko’rmadim”. Uning bu so’zlaridan bir tomondan ijtimoiy muhitni bola tarbiyasi uchun hal qiluvchi ta’sirini anglasak, ikkinchi tomondan inson shaxsi ta’lim natijasida kamolotga erishib borishi mumkinligini sezamiz.

Ahmad Yassaviy (1093–1166) Ahmad Yassaviy oila muqaddas maskan ekanini ta’kidlab, unga ma’naviyatni shakllantiruvchi omil sifatida qaragan. Uning fikrlariga ko’ra: Ota-onaga hurmat qilish farzandning muqaddas burchidir. Oilaviy hayotda mehr-muhabbat va sadoqat birinchi o’rinda bo’lishi kerak. Har bir inson oila a’zolari oldida mas’uliyatli bo’lishi lozim⁵.

Jaloliddin Rumiy (1207–1273) Rumiy oilada muhabbat va samimiyatning o’rni haqida ko’p yozgan. Uning fikricha: Muhabbat oilaning barqarorligini ta’minlaydi.

Oila – insonni ichki uyg’unlikka olib boruvchi muhim vositadir. Oilada o’zaro tushunish va hissiy bog’lanish ahamiyatlidir.

Imom G’azzoliy (1058–1111) Imom G’azzoliy oilaning jamiyat va din oldidagi ahamiyatini ulug’lab, uni o’zining axloqiy risolalarida alohida tilga olgan. U ta’kidlagan:

Oila – bu insonni dunyoviy va ma’naviy baxtga yetaklovchi maskan. Farzand tarbiyasi va ularga yaxshi odob-axloq o’rgatish ota-onaning burchidir. Oiladagi birdamlik barqarorligiga xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan fikrlarga ko’ra, bugungi kunda ham milliy qadriyatlarimizdan oilada bolaning jismonan sog’lom, axloqan pok, mehnatsevar, madaniyatli intellektual salohiyatli bo’lib o’sishi uchun keng foydalanishimiz lozim. O’quv tarbiyaviy muassasalarning tarbiya borasidagi ishlari qanchalik yaxshi yo’lga qo’yilishidan qat’i nazar, tarbiya masalalarini oila hal qiladi. Bog’cha va maktablar bolaga ta’lim bersa va tarbiyalasa, ota-onalar faqat tarbiyalabgina qolmay, ular bilan birga yashaydilar ham. Shu sababli oilaning ta’siri kuchli va uzoq davom etadi. Ota-onalarning farzand uchun fidoyi bo’lishi o’zbek millatiga xos bo’lgan ajoyib fazilatdir.

Xulosa: o’rnida shuni ta’kidlash joizki, Sharq mutafakkirlarining oila va oilaviy munosabatlar borasidagi qarashlari jamiyatda oila institutining ahamiyatini oshirish, ma’naviyat va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ularning fikrlari zamonaviy oilaviy munosabatlarda ham qo’llanilishi mumkin bo’lgan chuqur va dolzarb tamoyillarni o’z ichiga oladi. Oila qadriyatlarini saqlash va rivojlantirish har bir jamiyatning poydevorini

⁵ Abdurauf Fitrat. Oila. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. 112-bet.

mustahkamlashga xizmat qiladi. Sharq mutafakkirlarining bu boradagi o'g'itlari esa yuksak ma'naviyat va axloqiylikka yetaklovchi yo'ldir. Xulosa qilib aytganda, ma'rifatli oilada tarbiya topgan farzand, inson qadrini, millat qadriyatlarini, o'zligini anglash, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib, obro'li o'rin egallashi uchun fidoiylik bilan kurashishi mumkin. Bu, shubhasiz, ota-onalar va mustaqil, buyuk kelajakka intilayotgan davlatimiz zimmasiga juda katta vazifalar va mas'uliyat yuklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O`qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Qosimov B., Dolimov U. Ma'rifat darg`alari. – Toshkent, 1990. – 176 b.
3. G`oziev E.G`. Muomala psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2001. – 140 b.
4. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. Toshkent, 1999.
5. Farobiy A.N. Fozil odamlar shahri. –T.:, –A.qodiriyll nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. –223
6. Abdurauf Fitrat. Oila. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. 112-bet.
7. Abu Rayxon Beruniy. Hikmatlar. – Toshkent, 1973. 174-bet.
8. Abu Nosr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent, 1993. 224-bet.
9. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Tanlangan asarlar to`plami 13 t., – Toshkent, 1996. 224-bet

